

ותרב חכמת שלמה

ש"י עגנון

(מלכים א ה) ותרב חכמת שלמה מחכמת בני קדם ומכל חכמת מצרים. ויחכם מכל האדם וגר, וידבר שלשת אלפים משל, ויהי שירו חמשה ואלף. יש מרבתינו שדרשו, שלושת אלפים משל, שלושת לימודי משלות. ויש מרבתינו שדרשו, שהיה שלמה אומר בכל פסוק שלושת אלפים משל ועל כל משל אלף וחמשה טעמים.

ולמה לא כתב שלמה המלך חכמותיו מה היו, ולא כתב אלא ג' ספרים בלבד. רבי יהודה החסיד אומר, אם היה שלמה כותב כל חכמותיו, היו הכל עוסקים בהם וממעטים להגות בתורה. ולא עוד אלא שהיו סומכים על החכמה ובאים לידי ביטול תורה ומצוות. ובאמת כל חכמת שלמה וכל מיני חכמה הכל רמוז בתורה, קצתם או דוגמתם.

רבי לוי בן גרשום אומר, שאלו המשלים כלל אותם בספר משלי, ואותם השירים כלל בספר שיר השירים. הוא שאמר בראש ספר משלי, משלי שלמה בן דוד מלך ישראל, לדעת חכמה ומוסר וגר, שמשלים אלו בלבד תועלתם באלו העניינים, ואילו שאר משליו של שלמה לא היה תועלתם לאלו הדברים, ולזאת לא נכתבו ספרים אלו שנכתבו ברוח הקודש. הוא שאמר בראש ספר שיר השירים, שיר השירים אשר לשלמה, שזה השיר הוא הנבחר שבשירים אשר לשלמה. רבי דוד קמחי אומר, ספרים רבים אבדו לישראל בגלותם, וכן מה שחיבר שלמה בחכמת הטבע, כמו שאמר וידבר על העצים, שהודיע טבעם ורפואתם. וכן על הבהמות ועל העוף ועל הדגים, בכל מה שתחת גלגל הירח גברה חכמתו וחיבר בהם ספרים ואינם נמצאים אצלנו.

מקום הניחו לי רבותינו להתגדר בו, ואיני בא חס ושלום לחלוק על דבריהם, אלא מה מקרה אחד יוצא לכמה טעמים אף טעם אחד מתפרש כמה פירושים. ולעולם כמו שכתוב, וידבר שלושת אלפים משל, שלושת אלפים ממש. ויהי שירו חמשה ואלף, חמשה ואלף ממש. והרי בידינו אין אלא שלושה ספרים בלבד, אלא שלמה עצמו גנום.

ומה ראה שלמה שגנום, אלא כשהיה שלמה נער שרתה עליו רוח הקודש ואמר שיר השירים, שיר על כל השירים, נבחר מכל השירים, כולו רצוף אהבה ויראת שמים.

היתה חבורה אחת בירושלים של חכמים של שוא, שהיו מוציאים את המקראות מיד קדושתם ומפרשים אותם פשטים של שקר, ועליהם אמר שלמה, שועלים קטנים מחבלים כרמים, איזה כרם, זה כרם ה' צבאות בית ישראל. מה היתה אותה חבורה אומרת, ראיתם לשלמה, כל ישראל עוסקים בבנין וזה עוסק בשירי חשק, הגיעו הדברים אצל שלמה. נתן שמאלו תחת ראשו כאדם שמהרהר אחר מעשיו. באו שיריו לפניו וראה שכולם תמימים בלי עקיבה ורכסיים. קצה נפשו בכני אדם וביקש לברוח. הוא שאמר שלמה בספרו ברח דודי, ולמה לא ברח, אלא שכל ישראל הושיבו אותו על כסא דוד אביו והוצרך לכונן את המלוכה ולשפוט את ישראל. המו מעיו על שיריו שנפלו בידים שאינן מהוגנות ונתנו פה לקטרג עליהם. נמלך בשכינה לגנוז שאר שיריו, כמו שנאמר תסתירם בסתר פניך מרכסי איש תצננם בסכה מריב לשונות, ואומר בשוט לשון תחבא.

הלך שלמה אל הר המור ואל גבעת הלבונה, כמו שנאמר עד שיפוח היום ונסו הצללים אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה. ומנין שהלך להצטין את שיריו, שנאמר כלך יפה רעיתי ומום אין בך. איזה הוא זה שכולו יפה ומום אין בו, זה ספר שיר השירים. אמר שלמה, עד שיפוח יומם של רשעים ונסו כצללים אתן אמרי פי בעפר, כמו שאתה אומר יתן בעפר סיהו.

כיון שהגיע שלמה אצל הר המור ואצל גבעת הלבונה מצאן לבנות ירושלים מלקטות מור ולבונה. היה שלמה מתיירא, שמא ישימו שיריו על לבן כצדור זה של מור. הלך לו אצל התאנה. מצאה לתאנה חונטת פגיה. היה שלמה מתיירא, שמא ילקטו את שיריו עם הבכורות. הלך לו אצל התפוח. ראה בחורים מעוררים שם אהבתם. ירד לגנו לערוגת הבושם. ראה רועים רועים את צאנם. היה שלמה מתיירא, שמא ימצאו הרועים את שיריו. ירד לגינת אגוז. ואף שם לא גנזם. ולמה לא גנזם שם, לפי שאגוז זה אין מכסים שרשיו בשעת נטיעתו. לבסוף הלך שלמה אצל כרמו בבעל המון. שכן מצינו כרם היה לשלמה בבעל המון. עשה שם חומה ובנה עליה טירת כסף. נתן את הכרם לגוטרם לשמרו. כיון שראה שהוא משומר עמד וטמן שם את שיריו ארבעה ואלף שירים בתוך האדמה. הגיע חמשה עשר באב שבנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. והיו שיריו של שלמה עולים מן האדמה ונשמעים מבין הגפנים. היו הבנות עומדות ומקשיבות. היו שפתותיהן נוטפות מהם ומעוררות אהבתן. ועל אותה שעה אמר שלמה, השבעתי אתכן בנות ירושלים בצבאות או כאילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה. שמעו הבנות שבועתו של שלמה וצפנו שיריהן בלבן. כיון שצפננו נשתקעו. וכיון שנשתקעו נשתכחו. וכיון שנשתכחו נשתכחו.

ב

כיון שהגדיל שלמה ראה והתבונן שרוב בני אדם שוגים בדברים זרים ונופלים ברשתו של יצר הרע, שפורש לרגליהם והם מתפתים בפיתוייו ושמים חושך לאור ואור לחושך. נתן שלמה את לבו ללמד תועים בינה, לתעב רשע ולהגות אמת. עמד וחיבר ספר משלי, שמתוך המשל אדם עומד על דבר והיפוכו. התחילו ישראל מטין אוזן למשלים של שלמה. לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה משל ומליצה והיו מושלים ביראת ה' ומצילין עצמם מדנה של גיהנם. היתה חבורה אחת בירושלים של תועי לבב פורעי עצות המואסים במוסר ה' וקצים בתוכחתו. ועליהם אמר שלמה, ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אביטם. היתה אותה חבורה אומרת, מה זה בא בן דוד להשמיענו. לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה, איזו חכמה ואיזו בינה הוא מלמדנו. שיהיו עמלים בתורה, שהיא מרפה ידיהם מבניינו של עולם. חבורה אחרת היתה בירושלים, שהיו חשובים ומכובדים על הכל, מפני שהיו נוטלים שכרם מן הציבור בדינרי זהב. ומה היתה חכמתם, אותם שעסקו בלימודיות היו מחדשים חידושים כגון מפגי מה ביצה חדה מכאן וכדה מכאן ולא כדה מכאן וחדה מכאן. ואותם שהיו עוסקים בחקר אלוה חוקרים היו מה טעם כוכבי השמים עשו עצמם עגולים, והרי אילו היו מרובעים לא היו מטריחין את הקב"ה כל לילה כל כך לסדר אותם ברקיע, שהמרובעים סידורם קל יותר מן העגולים. ואותם שהיו עוסקים בתורה היו משנים בתורה ככל שהיה עולה על דעתם, עד שהחליפו בית של בראשית בבית של בראשית ובית של בראשית בבית של בראשית. ומתוך שהיו חכמים בעיניהם היו חכמים בעיני הבריות. ולא היה אדם יכול לדבר עם אחד מהם אלא אם כן הקדים לשמו גדולה וכבוד. ראו אותם החכמים שמיום שניתן ספר משלי חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה. היו חוששים לעצמם, שמא יעמדו הבריות עליהם ויראו שכל חכמתם אינה אלא טפשות. התחילו קורצים שפתותיהם על שלמה ועל ספרו. ראו ישראל את קריצותיהם ואמרו, אם חכמים מחוכמים שנוטלים שכרם מן הציבור בדינרי זהב מעקמים חוטמם מספרו של שלמה אפשר אנו חכמים מהם. שמע שלמה ואמר, למי אני עמל ומחסר נפשי מטובה ואמר, חושך אמריו יודע דעת. נמלך לגנו שאר כל משליו, שהיו שלושת אלפים ותשע מאות ותשעה משלות. ועל אותה שעה אמר שלמה בחכמתו. חכמים יצפנו דעת. הוא שנאמר, עוד תיקן משלות הרבה, תיקן אבל לא פירסם אותם.

ג

כיון שהזקין שלמה הרבה והוסיף חכמה ודעת חזר וראה את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רות. אמר שלמה, בניתי להם לישראל בית המקדש לכפר על כל עוונותיהם, והוריתי להם הדרך הטובה ונתתי שלום בארץ, ועשיתי אניות מביאות זהב ועצי אלמוגים ואבן יקרה כלי כסף וכלי זהב ושמלות ונשק ובשמים וסוסים ופרדים, ונתתי את הכסף בירושלים כאבנים, וכל ישראל שמחים וטובי לב, הרי שהיו צריכים לעסוק בתורה ובחכמה, ואילו הם מה עושים, מושיבים את הכסילים על גפי מרומי קרת ומתקבצים ובאים אצלם לשמוע דברים בטלים, עד שהם נאחזים בהבליהם כדגים שנאחזים במצודה רעה. כיון שראה שלמה כן קרא תגר על כל המעשים וקרא הבל הבלים הכל הבל, לבסוף עמד וקיהל את דבריו בספר, הוא ספר קהלת, להוכיח בני אדם על אורלתם, מה היו שונאי שלמה אומרים, עיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה מה צורך לגנותה עוד. אם הכל הבל אף ספרו של שלמה במשמע, ואילו זה בלבד היה שלמה אומר היינו שוחקים, אלא שהוא אומר מה יתרון לאדם בכל עמלו, משמע אף בעמלה של ארץ, נמצאים כל מעשיהם של פרנסים אמרכלים גבאים וממונים נשיאים ומנהיגים ועסקנים הבל הבלים. ואחר כל זה הוא מתחסד ואומר את אלקים ירא, אמר שלמה, וראיתי את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו, עשיתי שיר השירים להודיע חיבתם של ישראל על הקדוש ברוך הוא וחייבתו של הקדוש ברוך הוא על ישראל, מיד בני אמי נחרו בי, עשיתי ספר משלי ליישר לבותיהם של ישראל ונתתי להם עצות טובות להתנהג על פיהן, מיד ותפרעו כל עצתי, עכשיו כאשר נתתי את לבי לדעת חכמה ולראות את הענין אשר נעשה על הארץ וקיהלתי את דברי לטובתן של ישראל, מיד התחילו קוראים הבל הבלים אמר קהלת, לסוף אמר שלמה, הזהר עשות ספרים הרבה, ואותם שכבר עשה גנו אותם, שני אלפים ותשע מאות ושמונה משלות ואלף וארבעה שירים, וכיון שנגנזו אבדה, וכיון שאבדה, אבדה. בוא וראה כמה רעה גורמים העקמנים והפתלתלנים מעוטי תורה חסרי דעת תועי לב גסי רוח וצרי עין, שאלמלא הם היו מצויים בידינו כל ספריו של שלמה, שלשת אלפים משל וחמשה ואלף שירים, חבל על טובה הרבה שאבדה ממנו וחבל על אותן חבורות שעדיין הן קיימות ועומדות בתוכנו.